

РЕТРОСПЕКТИВА ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

О.Д.Замашкіна

(кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статтє охарактеризовань основньє вехи зарождення, становлення и розвитку инклюзивного образования в Украине.

The main points of origin, formation and development inclusive education in Ukraine is characterized in this article.

До актуальних і, водночас, ще недостатньо вирішених соціально-педагогічних проблем належить навчання дітей з особливими потребами, адже більшість із них не отримує належної освіти. Натомість у ході гуманізації та демократизації українського суспільства особливого поширення набули питання реабілітації інвалідів, залучення їх до повсякденної діяльності та створення умов для їх позитивної соціалізації. Право таких дітей на інтеграцію в суспільство є основою забезпечення їм доступу до якісної освіти. Наукова спільнота здебільшого єдина у визнанні, що навчання дітей з особливими потребами разом з їхніми здоровими однолітками сприяє їх соціальній адаптації, спонукає розуміти проблеми інших, стати добрішими, толерантнішими. «Стратегічна мета цього процесу – формування нової філософії суспільства, державної політики щодо дітей з особливостями психофізичного розвитку» [1, 4]. Актуальність проблеми інклюзивної освіти загострюється, насамперед, тим, що кількість дітей, які потребують корекційного навчання, неухильно зростає. «Дітей, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку, в Україні понад 1 млн., що становить 12% від загальної кількості дітей у країні» [2, 40].

Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці (В.Бондар, А.Колупаєва, Т.Євтухова, І.Іванова, В.Ляшенко, О.Савченко, О.Столяренко, А.Шевчук та ін.) досліджують питання залучення дітей з особливими потребами до навчання у ЗНЗ, їх реабілітації та соціалізації до сучасних суспільно визнаних норм.

Зауважимо, що значний вплив на розвиток вітчизняної системи спеціальних навчальних закладів, удосконалення їх структури, розробку методик ранньої діагностики психічного розвитку дітей мають фундаментальні праці вчених І.Аптера, Л.Виготського, О.Венгер, О.Запорожця, О.Киричука, В.Корсунської, Г.Костюка, С.Максименка, Н.Морозової, В.Синьова, П.Таланчука, В.Тарасун, М.Ярмаченка та ін. В дослідженнях цих науковців обґрунтовано принципові положення щодо особливостей розвитку психічних процесів у дітей різного віку, ролі корекційного виховання у підготовці до шкільного навчання, механізмів формування їх соціально-комунікативної активності. Зазначимо, що у проведених дослідженнях ученими вивчалася історія становлення і розвитку окремих напрямків спеціальної освіти дітей шкільного віку з різними психофізичними порушеннями, аналізувалася генеза виникнення наукових поглядів на ті чи інші прояви аномального розвитку та засоби їх психолого-педагогічної корекції. Доробок таких науковців, як С.Богданова, І.Іванова, І.Зверева, А.Колупаєва, П.Таланчук, Н.Софій, Елен Р.Даніелс, Кей Стаффорд та ін. переконують, що проблеми людей з особливими потребами – не лише проблема сім'ї, а й суспільства в цілому.

Мета статті – показати шлях зародження, становлення і розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Аналіз наявного наукового фонду засвідчує, що навчання і виховання дітей з вадами психофізичного розвитку в Україні має давню історію. Як і більшість інших держав світу, вона пройшла довгий шлях від агресії та зневаги до патронації як форми громадської опіки таких дітей, створення для них приватних виховних закладів, усвідомлення необхідності навчати їх, партнерства та інтеграції тощо.

Загальновідомо, що з уведенням християнства на Русі почала формуватись нова філософія ставлення до ближнього. Милосердя, добродійність до людей з вадами фізичного та розумового

розвитку було характерне для суспільних відносин Давньоруської держави, основу яких складала діяльність київських князів і православної церкви. Приклад у цьому виказували князі Ярослав Мудрий (983-1054), Володимир Мономах (1053-1125), які безпосередньо опікувалися вдовами, сиротами, каліками. Згодом церква отримала від князів юридичні повноваження та фінансову допомогу і стала центром доброчинства, соціальної діяльності, виконуючи функції лікування, забезпечення бідних та калік, навчання. Самоорганізовані, фінансово незалежні приходи могли утримувати і підтримувати інвалідів, перестарілих, сиріт, а при монастирях діяли лікарні. Таким чином було покладено початок церковно-монастирській медицині.

В епоху українського Відродження видавалися численні укази про соціальну опіку і благодійність, в яких відображалось нове ставлення до злидарства, було вирішено створити спеціальні заклади громадського опікування (аптеки, захистки, богадільні, «смирительные дома» тощо).

Засади формування державної системи соціального опікування інвалідами закладено ще у петровську епоху, коли були започатковані наступні заходи: обов'язок поміщиків утримувати бідних, розповсюдження доходів серед опікуваних, організація світських благодійних закладів, виділення опіки в особливу галузь діяльності окремих державних установ. Розвиток системи соціального опікування відбувався у трьох напрямках – створення державної системи спеціальної допомоги і захисту, навчальних закладів, державних і недержавних суспільних товариств, системи меценатства. З 1796 р. бере свій початок відомство закладів Імператриці Марії, в якому були об'єднані заклади освітньо-виховного характеру, згодом Відомство завідувало будинками опіки, богадільнями, медичними закладами. У 1880 р. до нього входило 459 навчальних і благодійних закладів, з 1883 р. – Кураторство для сліпих і Кураторство для глухонімих.

Значну роль у справі навчання, виховання і громадського опікування цих дітей відіграла Катерина II, з ініціативи якої у 1764 р. був заснований «Воспитательный дом приема и призрения подкидышей и бесприютных детей», в якому утримувалися діти з вадами розвитку і прийнято накази про громадське піклування, котрі забезпечили освіту, лікування, боротьбу з вадами через створення народних шкіл, сирітських будинків, лікарень, притулків для тих, кого не можнавилікувати, будинків для психічно хворих, богадільень тощо. Як засвідчують джерела, у Києві у XIX ст. діяли психіатрична лікарня, богадільня на 295 місць, інвалідний будинок на 66 місць, 2 дитячі притулки та 5 аптек.

У XIX ст. широкого розмаху набуває система меценатства: доброчинна діяльність дитячого лікаря І.Троїцького, який у 1891 р. у м. Києві організував благодійне товариство для надання допомоги хворим дітям; коштом П.Харитоненка у 1898 р. була споруджена дитяча лікарня у м.Суми, на його фінансовому утриманні знаходились дитячий будинок та будинок перестарілих; родина цукрозаводчика Ф.Терещенка уславила себе добровільними пожертвами, безкорисною допомогою біднішим верствам населення, будівництвом лікарень; у 1912 р. за участі професора Е.Скловського у Києві організоване благодійне товариство «Яслі», що надавало різнобічну допомогу бідним дітям.

Починаючи з середини XIX ст., у різних губерніях Росії за ініціативи прогресивних громадських діячів, педагогів і лікарів було відкрито перші заклади для глухих дітей: школи у Львові (1830), Одесі (1843), Харкові (1869), у с.Тіге Таврійської губернії (1885), с. Вармс Херсонської губернії (1887); для сліпих дітей: у Києві (1884), Кам'янці-Подільському (1885), Харкові, Одесі (1887), Чернігові (1892), Полтаві (1894)» [3, 2]; для глухонімих: у Харкові (1896), на Київщині (1900). Цікаво, що вже на початку XX ст. почали створюватися перші заклади для розумово відсталих дітей: у 1904 р. за ініціативи дочок проф. І.Сікорського у Києві відкрився приватний «Лікарсько-педагогічний інститут для розумово недорозвинених, відсталих і нервових дітей»; у 1915 р. у Харкові діяли перші в Україні класи для розумово відсталих дітей при міських початкових училищах.

Систему ж державної спеціальної освіти дітей з вадами психофізичного розвитку започатковано після революції 1917 р. Зазначимо, що за період 1918-1930 рр. в Україні «було розроблено нову методологію спеціальної освіти різних категорій дітей, новий зміст навчально-виховної роботи, побудований на принципах соціального виховання, створено диференційовану мережу спеціальних шкіл і нормативно-правову базу їх діяльності,

налагоджено підготовку кадрів» [3, 3]. У зв'язку з прийняттям Закону про Всеобуч (1927-1935 рр.) у Радянському Союзі були створені спеціальні школи для глухих, сліпих і розумово відсталих дітей. Варто зауважити, що спроби спільного навчання відбувалися постійно й обговорювались на різних педагогічних зібраннях: у 1924 р. на II Всеросійському з'їзді з питань соціально-правової охорони неповнолітніх було ухвалено резолюцію, де зазначалося, що сліпі діти можуть вступати до загальних навчальних закладів з дозволу керівного органу.

У цей період, відмовившись від принципу благодійності, робочо-селянський уряд здійснював комуністичне соціальне забезпечення, при якому кожен інвалід, непрацездатний (дитина або дорослий) міг сподіватися на допомогу держави шляхом системи соціального забезпечення і соціального страхування. У 1918 р. з метою надання цілеспрямованої державної допомоги тим, хто її потребує, було створено Наркомат соціального забезпечення (НКЗС). У 30-ті роки ХХ ст. основним завданням НКЗС було проголошено роботу з працевлаштування та навчання інвалідів різних категорій, надання допомоги сліпим і глухим, з 1937 р. НКЗС займався й організацією матеріально-побутового, культурного, лікувально-оздоровчого, санаторно-курортного обслуговування інвалідів.

З 1930 р. осередком для науково-дослідної і методичної діяльності став створений у м. Харкові Інститут фізичної дефектології, співробітники якого досліджували й удосконалювали методи навчання, розробляли зміст навчання та виховання учнів з особливостями психофізичного розвитку. Питання організаційних форм і методів навчально-виховної роботи у спеціальних школах висвітлювались у наукових публікаціях тогочасних наукових видань («Шлях освіти», «Питання дефектології»). Серед них вагомими були публікації І.Аптера, О.Володимирського, Р.Зеймана, Ц.Картузанської, М.Котельникова, І.Левінсона, Н.Миролюбова, В. та М.Тарасевич, Н.Сибірцевої, І.Соколянського, О.Щербини та багатьох інших.

Станом на 1941 р. в «Україні функціонувало 128 спеціальних шкіл, у яких виховувалося 14100 учнів. Серед них: 84 спеціальні школи для глухих, 25 допоміжних шкіл, 17 шкіл для сліпих і 2 – для слабкозорих» [3, 4].

Відразу після Великої Вітчизняної війни НКЗС зобов'язувався розширити мережу спеціальних шкіл та шкіл-інтернатів і підвищити ефективність їх роботи. Науково-пошукова робота з проблем навчання, виховання та розвитку дітей різних категорій здійснювалася в Науково-дослідному інституті дефектології УРСР. Після закриття інституту (1955) ці ж питання розроблялися у відділі дефектології, секторі логопедії, відкритих при НДІ педагогіки УРСР та відділі спеціальної психології при НДІ психології УРСР.

Слід зазначити, що 60-і роки ХХ ст. виявились особливо сприятливими для розширення мережі спеціальних шкіл, створення мережі спеціальних закладів для дітей з різними порушеннями розвитку; 70-80-і рр. характеризувалися суттєвими змінами у структурі спеціальної школи, йдеться про перехід до 8 типів спеціальних закладів, поліпшення змісту навчання і виховання учнів, а також навчально-методичного та законодавчо-нормативного рівні їх діяльності; намітився напрямок на тісніший зв'язок школи з життям, збільшення обсягу загальношкільних знань і практичних умінь і навичок для підготовки учнів до самостійного життя. Таке нове завдання спеціальних шкіл спричинило проведення низки експериментальних досліджень, спрямованих на вивчення закономірностей, особливостей психофізичного розвитку всіх категорій дітей та розробки системи педагогічних порушень та їх корекції, діагностичних методик. Активну участь у цьому процесі взяли А.Гольдберг, І.Єременко, І.Моргуліс, В.Синьов, Є.Соботович, Н.Стадненко, М.Ярмаченко та ін.

Разом з вибором Україною незалежності та демократичного напряму розвитку суспільства, визнанням у 1991 р. Конвенції ООН «Про права дитини», посилилася увага до якості й доступності освіти для дітей з особливими освітніми потребами. «Політика інтеграції дітей із розладами в загальноосвітні школи стала обов'язковою складовою реформування спеціальної освіти. Набула свого поширення вона завдяки батькам, які почали спонукати педагогів залучати дітей із вадами до звичайних класів. Саме батьки перші зрозуміли неадекватний характер спеціальних програм і були сповнені бажанням зірвати тавро сегрегації з системи освіти дітей з особливими потребами. Родини воліли, щоб їхні діти залишились у рідних

домівках, де до них ставилися б як до повноправних членів сімей. Саме цьому сприяла інклюзивна освіта» [4, 17].

Зазначимо, що інклюзія – «процес реального включення інвалідів до активного суспільного життя» [5, 11], відтак в основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами.

З початку розбудови України як незалежної демократичної держави науковці не залишилися осторонь соціально-державницьких проблем суспільства. Інтегрування в суспільство людей з обмеженими можливостями, та їх професійна підготовка регламентовані Конституцією України, Всесвітньою Декларацією про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990), Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про внесення змін до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991), «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я»; Указами Президента України «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями», «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» (2005); Постановами Кабінету Міністрів України «Про встановлення строку навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (2003), «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (2004); Наказами Міністерства освіти і науки України: «Про проведення науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2001), «Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю» (2005), «Про проведення науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, шляхом запровадження їх інклюзивного навчання» (2008), «Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання завдань, визначених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 № 1482-р «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» (2009), «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки» (2009) тощо.

Зазначимо, що останнім часом намітилися відчутні позитивні зрушення в напрямі реалізації моделі спільного навчання здорових дітей і дітей з вадами: щороку в Україні на 1,5-2 тис. зменшується кількість вихованців інтернатних закладів для дітей з особливими потребами. Це пов'язано з інтеграцією їх у звичайні школи. Однак, визначаючи інтеграцію як одне зі стратегічних завдань розвитку спеціальної освіти, варто наголосити на повному збереженні спеціальних установ, які успішно функціонують на території України та відкритті нових спеціальних закладів, відповідно до інноваційних освітніх моделей. Ця принципова настанова стратегії розвитку спеціальної освіти в Україні враховує відсутність законодавчої, економічної та кадрової баз для широкого впровадження інтегрованого навчання. «Перш за все варто врахувати, що не декларативна, а справжня освітня інтеграція не дешевше традиційної спеціальної освіти, а на порядок дорожче, забезпечити освітню інтеграцію більшості частини дітей з обмеженими можливостями в змозі економічно стабільно, розвинена держава. Безперечно, намагатися забезпечити умови для освітньої інтеграції необхідно, однак будуючи світлицю майбутнього, не варто руйнувати фундамент минулого» [2, 43].

Водночас наше сьогодення – це зміна ціннісних орієнтацій в освіті, визнання унікальності кожної дитини, зумовлене зміною освітньої парадигми на гуманістичну, домінантою якої є «освіта для всіх, школа для всіх». Формуючи державну політику в галузі спеціальної освіти Інститут спеціальної педагогіки АПН України за сприяння Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, а також за ініціативою Всеукраїнського фонду "Step by Step" проводить широкомасштабний науково-педагогічний експеримент «Соціальна адаптація й інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». Учасниками експерименту стали освітні заклади 16

областей України (міст Києва, Дніпропетровська, Полтави, Львова, Івано-Франківська, Білої Церкви та ін.)

Отже, вперше в Україні на науковій основі започатковано організоване навчання осіб з особливостями психофізичного розвитку в інтегрованих умовах із забезпеченням нормативно-правової та навчально-методичної баз, необхідного корекційного блоку, а також створенням відповідних побутових умов.

Відтак, обираючи шлях інтеграції дітей з особливими потребами у суспільне життя, необхідно розуміти, що реалізація інтегрованого навчання потребує узгоджених і невідкладних дій з боку міністерств освіти і науки, молоді та спорту, охорони здоров'я, соціальної політики; формування адекватного ставлення суспільства до осіб з обмеженими можливостями; з цією метою важливе об'єднання зусиль фахівців, громадськості, благодійних неурядових, релігійних організацій, комерційних структур.

1. Про інклюзивне навчання // Практика управління закладами освіти. – 2009.- № 10.
2. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / За заг. ред. А.А.Колупаєвої. – К., 2012.
3. Бондар В., Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України) // Дефектологія. – 2004. - № 1.
4. Мігалуш А. Інклюзивна освіта та супровід навчання і виховання – основа інтеграції в суспільство людей з особливими потребами // Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами: Збірник наукових праць / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Інститут спеціальної педагогіки АПН України, Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2009.- № 6/8.
5. Колупаєва А. Інклюзивна освіта в контексті реалій сьогодення // Практика управління закладами освіти. – 2010.- № 4.